

УДК 883.3(09)

О. П. Прищеп,а

кандидат філологічних наук

(Житомирський національний агроекологічний університет)

СИМВОЛКА ПОВІТРЯНОЇ СТИХІЇ У ПОЕЗІЇ "МОЛОДОЇ МУЗИ" (НА ОСНОВІ ПСИХОАНАЛІЗУ ПОЕТИКИ СТИХІЙ Г. БАШЛЯРА)

Статтю присвячено дослідженню сутності образів повітряної стихії поезії, оскільки розуміння естетичної ролі цих образів у поетичному тексті є важливим для з'ясування модерністських тенденцій у творчості поетів "Молодої Музи". На основі психоаналізу поетики стихій Г. Башляра здійснюється інтерпретація поетичних образів "Молодої Музи", означених характерними рисами поетики повітряної стихії.

З'ясування модерністських тенденцій у творчості "молодомузівців", передусім, має базуватися на дослідженні образного та емоційно-сислового рівнів їхніх творів, і в тому числі їх символічного континууму. Останній цікавить нас у двох аспектах: з погляду походження символічних образів та з погляду поетики стихій, аналіз якої переконує в глибинності модерністського світовідчуття поетів "Молодої Музи".

Багатство образів природи у "Молодої Музи" зумовлює сприймання її як величезного світу, в якому триває вічне життя стихій, природних явищ, живих істот, безлічі різноманітних рослин. Часто елементами психологічних та філософських пейзажів "Молодої Музи" є образи-символи. Вони ґрунтуються на поетиці різних стихій, зокрема повітряної. Під час читання окремих віршів, де наявні ці образи-символи, відчутною стає присутність свіжого повітря, народжується відчуття злету і візії польоту, безкрайнього простору. Це – наслідок поетичного осмислення повітряної стихії.

Метою статті є дослідження сутності образів повітряної стихії поезії, оскільки розуміння естетичної ролі цих образів у поетичному тексті є важливим для з'ясування модерністських тенденцій у творчості "молодомузівців". Це можна здійснити на основі наукового досвіду французького літературознавця й філософа Гастона Башляра, викладеного у працях "Вода і марення" [1], "Марення про повітря" [2], "Земля і марення про спокій" [3], "Психоаналіз вогню" [4]. Скориставшись його методикою, розглянемо художні образи, пов'язані з впливом повітряної стихії.

Типовими асоціаціями, які мають навіювати образи повітряної стихії, за Г. Башляром, є відчуття легкості, солодкої м'якості, молодості, ніжності, вільного лету, висоти, жвавості, відчуття рухомості, невловимості, мінливості, а також безмовності (у значенні відсутності звуків і запахів), чистоти, цноти, тверезості думок тощо [2]. У "повітряній" поезії часто зустрічається кольорова символіка неба: лазурного, золотого та голубого кольорів. Блакить у такій поезії має символізувати, за Г. Башляром, волю (у значенні свободи й волевиявлення, прагнення), "рух, просування у якомусь новому житті, далеко від докорів сумління, пов'язаних із роздумами, оскільки будь-які роздуми – це боротьба зі смутними жалями, з більш чи менш притлумленими докорами сумління" [2: 208]. Так, поезія С. Чарнецького із "невловимо-повітряною" назвою "В півсвітлі" навіює відчуття легкості, невловимості та безмовності, споріднені з повітрям: *Тиха, сумна, як мрії тінь повійна, / Ти крізь душі моєї йшла кімнати... / Тиха, сумна, як сонця блиск вечірній... / Ти щезла...* [5: 557]. Таємнича поява і таке ж таємниче зникнення коханої, яка нагадує своєю поведінкою привидів – повітряних мешканців, звукове тло поезії та її ритмомелодика навіюють відчуття легкості та невловимості, справляють враження ніжності й тендітності. Приголосні [т], [к], [н'], [л] надають віршеві спокійного звучання, м'якості, затишності, а чергування "вузького" голосного [і] з "широким" та відкритим [а] створює ілюзію руху, дихання ([і] – вдих – [а] – видих). Звуконаслідування належить до основних художніх прийомів, що їх часто використовували французькі символісти. "Молодомузівці" теж не обійшли його увагою. У поезії "Місячна соната" [5: 560-561], де також маємо мотив містичного побачення з коханою, до образів повітряної стихії можна віднести крила, сумерк, місячну ніч, забуті світи, сонце, зорі, світло. Оскільки в обох поезіях С. Чарнецького йдеться про духовне ество суб'єктів лірики, то їх образи можна вважати позначеними повітряною стихією. Зустріч із коханою в обох творах відбувається віртуально, її характеризують епітети ясна та біла [5: 560] та порівняння "тиха, як мрії тінь" [5: 557]. образи повітряної стихії подаються поетом як символи духовних категорій, підкреслюючи чистоту і витонченість образу коханої. Ознаками святості, духовної вищості, божественності повітряну стихію наділяли здавна [6: 69].

Поетика повітря у "молодомузівців" пов'язана, насамперед, із такими образами, як вітер (вітер-коханець, зефір), небо, птах, крила, світло, хмари, райдуга, імла, ніч, сумерк, темрява, мряки, туман, буря, ураган, хуртовина. Рідше до повітряної стихії відносяться образи сонця та зір, оскільки в деяких контекстах вони за своєю естетичною суттю тяжіють до вогняних образів. Повітря, за Г. Башляром, – це стихія чистоти, а головними ознаками чистого повітря є холод, безмовність, висота. Навіть якщо у творі поета повітряної стихії зустрічається образ бурі, то "лютий вітер є символом чистого гніву" [2: 294].

Динамічний смисловий центр поезій, пов'язаних із повітряною стихією, творить символічний образ птаха. При цьому одні птахи (чайка, соловей) стають втіленням чистоти, а образи нічних, хижих птахів (пугач, орел, гриф, ворон) у поезії "Молодої Музи", зазвичай, накопичують навколо себе семантику темного й важкого. Найуживанішими образами птахів у "молодомузівців" є образи сов, воронів, чайки, солов'я, журавлів, лебедів, голубки, пав, білих та чорних птахів, чорного мотіля. Насамперед, це стосується поетичного образу чайки (або меві) як символу душі ліричного героя. Образ чайки є проміжною ланкою між водяною та повітряною стихіями. Найчастіше він є елементом морського пейзажу, привносячи у водяні образи повітряну семантику легкості та динамізму. Цей образ ми зустрічаємо у творчості Б. Лепкого, В. Пачовського, П. Карманського, С. Чарнецького. У віршах В. Пачовського "В світі сонця" [5: 311], "Любов" [5: 313-314] та "Жалість" [5: 311-312] з чайкою порівнюється серце суб'єкта лірики. У поезії Б. Лепкого "Біла чайко" маємо паралелізм "чайка" – "серце", а епітет "біла" наголошує на значеннях радості, духовного світу, душі, чистоти почуттів [7: 414], радості, любові: *Подивися, біла чайко, / Як же ти, мала-маленька, / Проти моря, як нужденний / Проти гуку хвиль твій крик!* [5: 482].

Г. Башляр у своїх міркуваннях про поетику повітряної стихії із маренням польоту пов'язує семантику звільнення, свободи, очищення. Дослідник вважає, що птахам саме через їхню здатність літати, відриватися від землі (за прадавніми уявленнями земля асоціюється з гріхами людини, а небо здавна є субстанцією святості), приписують такі символічні якості, як чистота і слава. Марення польоту, на його думку, є вираженням духовного злету, очищення душі, просвітлення. Саме через це, на його думку, мрійника повітряної стихії ніколи не мучить пристрасть і його ніколи не підхоплюють бурі. За Г. Башляром, поетика польоту має викликати позитивні емоції, оскільки вона символічно пов'язана з блаженним сном: "У сні ми літаємо лише тоді, коли щасливі" [2: 101]. У поетичних творах "молодомузівців" повітряні образи іноді мають значення сну, щасливого сну, сну дитини: у віршах "На озері" [5: 626] О. Луцького, "Самотність" [5: 312] В. Пачовського та "Ходить вітер очеретом" [5: 446] Б. Лепкого. Ці поезії за своєю формою нагадують колискові пісні.

Поезія В. Пачовського "Самотність" – це свого роду колискова для коханої. Поряд із ліричним героєм та його коханою до центральних образів цієї поезії належить чайка. Поява цього птаха в поезії налаштовує на лірико-романтичну ноту: *Тихо, тихо море в чайку плеце, це тихіше буйний вітер шепче... / ...Хвиля чайкою гойдає, / ...Люлі-люлі, люлі-люлі, / Моя люба спить! / Тихо, тихо чайка ся колише, а це тихше біла рожа дише (...)* *Ninna-nanna, Lino моя мида...* [5: 312]. Чайка, вітер, шепіт, сон... Образ дихання рожі теж можна віднести до повітряної стихії. Витончений паралелізм "тихо, тихо чайка ся колише, а це тихше біла рожа дише" – легко створює ілюзію сну і водночас будить асоціації з тонким ароматом білої троянди.

Проте "бувають польоти легкі, а бувають і тяжкі, – пише Г. Башляр. – Навколо цих двох властивостей накопичуються усі види діалектики радості й муки, пориву й утоми, активності й пасивності, сподівання і жалю, добра і зла" [2: 39-40]. Поетів "Молодої Музи" якщо й можна назвати співцями повітряної стихії, то варто одразу зробити уточнення: вони оспівують здебільшого "важкий" політ, їх символічні птахи – це здебільшого ворон, орел, пугач, містичний чорний птах та "чорний мотиль" [5: 619]. Образи ж "легкого" польоту в поезії "Молодої Музи" зустрічаються набагато рідше. "Важкий політ" обтяжується такими емоціями як смуток, жаль, туга, страх, передчуття кінця.

Лет чорного птаха у поезії С. Твердохліба "До упаду", як і сам птах, навіює апокаліптичне передчуття якоїсь глобальної катастрофи, що чекає на людство: *Чорний птах летить над нами, / Крила, кігті постягнув, / Зойк його несесь світами, / Кров червонить острій клюв, / Звізди плямляться кервою... / Мре до щаду людський рід!.. / Птах скиглить...* [5: 608]. Розмір вірша, чотиристопний хорей, надає звучанню поезії певної твердості й різкості. Цей ефект підсилюється грою звуків: повторення приголосних [р], [з], [с], [д], [г] асоціюється з ревінням, натиском; голосні [о], [а], [у], [і] нагадують завивання, зойки, крики розпачу. Не варто применшувати роль звукових повторів у поезії, а надто у модерністських поетичних творах. З цього приводу Ю. Лотман пише: "Давно помічено, що повторюваність фонем у віршах підпорядковується дещо іншим законам, ніж у художній мові. [...] Зумисне згущення будь-якого елемента робить його помітним, структурно активним. Знижена частотність також може бути способом виділення. [...] Повторюваність фонем у вірші має цілком визначену художню функцію: фонемі даються читачеві лише у складі лексичних одиниць. [...] До природних лексичних зв'язків, які організують мову, додається "над-організація", що поєднує не зв'язані між собою у мові слова у нові смислові групи. Фонологічна організація тексту має, таким чином, безпосередньо смислове значення" [8: 63-64].

Якщо поезія повітря, зазвичай, має вектор, спрямований угору і створює враження злету, то в цьому вірші бачимо стрімке й безупинне падіння у прірву. Містичний страх, що виникає на початку читання твору, згодом межує з жахом. У поезії С. Твердохліба "Осіnnий вихор" [5: 608] маємо образи чорного крила, вихору, темряви, проклятої душі, які теж несуть семантику жаху.

У поезії С. Твердохліба "Як я вибирався з журбою..." символічний образ чорного мотиля асоціюється з емоціями смутку, горя, сліз і навіть зі смертю: *Без впину летів наді мною, / Проводжав мене чорний мотиль. / Куди б я не мчався в дорозі, / Убити – даремна зусиль!..* [5: 619]. Викликаючи гнітючі емоції, образ "мотиля" (на західноукраїнському діалекті означає метелик [9: 541]) не позбавлений ознак властивих образам повітряної стихії, – невловимості, відчуття польоту, висоти і навіть легкості. Але образ "чорного мотиля" передає ідею важкого польоту. Суміжність полярних властивостей (легкості й важкості) підкреслюють незвичність цього образу, змушують читача замислитися над його символікою, деавтоматизують сприйняття твору. У світовій культурі можна знайти чимало символічних значень образу метелика: душа, безсмертя, відродження, а у християнській традиції він є триєдиним символом життя, смерті й воскресіння [10]. Варто зважати також на наявність чорного кольору у структурі образу, оскільки він вказує на семантичну домінанту символічного образу "чорного мотиля", надаючи йому таких значень, як хаос, чаклунство, зло, відчай, жорстокість, духовна темрява [10]. До того ж чорні крила здавна вважалися символом ночі [10], сама ж ніч – символ духовної темряви [10].

Значенням важкості наділений у творчості "Молодої Музи" образ туману, поетичну природу якого можна означити такими рисами як важкість, розмитість, нечіткість, в'ялість. Туман у "молодомузівців" гнітючий, п'яний, сумний. Туманом марить, зазвичай, нещасливий сновидець, як, наприклад, суб'єкт лірики у поезіях П. Карманського "MARE TENEBRARUM" [11: 155-156], "Наче заточник" [11: 150], "DE PROFUNDIS" [11: 290-292], "З дороги" [11: 144]. У поезії "З дороги" П. Карманського невизначеність предметів і барв на оповитому туманом шляху, яким прямує суб'єкт лірики, впливає на його сприйняття реальності: *Туман гніте – душа п'яніє. / ... Змагаєсь сум, туга в'ялить, / Страшне судно! Спинися! Стій! / Дрімає все – лиш зірка тліє...* [11: 144]. У поезії "Молодої Музи" образ туману часто наділений семантикою невідомості, яка породжує страх небезпеки.

Проте образ туману може виконувати у тексті також іншу естетичну функцію, наприклад, доповнювати психологічний пейзаж, який налаштовує на заспокоєння та умиротворення. У поезії С. Чарнецького "Ноктюрн ES-DUR" [5: 578] бачимо картину згасаючого дня з образами долини й садків, оповитих легким туманом, з ширяючим між деревами вітром, зорями, що займаються у вечірньому небі. Ця поезія чи не найкраще передає відчуття легкості повітряної стихії: *Гасне день, / Туман долину слонить, / В садах біліє цвіт вишень, / Між листям вітер дзвонить...* [5: 578]. Цвіт вишні доповнює емоційне тло, яке створюють інші "повітряні" образи (вітер, небо, хмари, туман), надаючи психологічному пейзажу відчуття ніжності, легкості, розширюючи асоціативне поле поезії такими значеннями, як молодість і кохання.

Лише іноді "молодомузівці" звертаються до марення про "чисте повітря" та "легкий" політ, що переконує у декадентському світовідчутті цього літературного угруповання. Проте варто пам'ятати й про те, що яким би не був цей політ, важким чи легким, які б образи не обирали "молодомузівці" для вираження тих чи інших змістів, дуже часто біль, розпач, навіть гріх в образному ладі їхніх "повітряних" поезій межують із поняттями святості, духовного звеличення і очищення через біль і страждання, що вказує на важливий аспект їхнього світобачення – розуміння сенсу життя у стражданні заради духовного очищення.

До образів, пов'язаних із поетикою повітряної стихії, "молодомузівці" звертаються, щоб передати такі значення, як легкість і безтурботність, свобода, молодість, радість, кохання. До цих образів належать вітер (вітер-коханець, зефір), небо, птах, крила, світло, хмари, райдуга, імла, ніч, сумерк, темрява, мряки, туман, буря, ураган, хуртовина. Динамічний смисловий центр поезій, пов'язаних із повітряною стихією, творить символічний образ птаха. При цьому одні птахи (чайка, соловей) стають втіленням чистоти й легкості, а образи нічних, хижих птахів (пугач, орел, гриф, ворон), зазвичай, накопичують навколо себе семантику темного й важкого. Незалежно від того, які образи повітряної стихії бралися зображувати "молодомузівці", дуже часто підтекстові значення болу, розпачу, гріха в образному ладі цих "повітряних" поезій межують із поняттями святості, що вказує на важливий аспект їхнього світобачення – розуміння сенсу життя у стражданні заради духовного очищення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Башляр Г. Вода и грёзы. Опыт о воображении материи / Гастон Башляр ; [пер. с франц. Б. М. Скуратова]. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 1998. – 268 с. – (Французская философия XX века).
2. Башляр Г. Грёзы о воздухе / Гастон Башляр ; [пер. с франц. Б. М. Скуратова]. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 1999. – 320 с. – (Французская философия XX века).
3. Башляр Г. Земля и грёзы о покое / Гастон Башляр ; [пер. с франц. Б. М. Скуратова]. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 2001. – 320 с. – (Французская философия XX века).
4. Башляр Г. Психоанализ огня / Гастон Башляр ; [пер. с франц. Б. М. Скуратова]. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 1993. – 176 с. – (Французская философия XX века).
5. Розсипані перли : Поети "Молодої Музи" / [упоряд., автор передмови та приміток М. М. Ільницький]. – К. : Дніпро, 1991. – 710 с.
6. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / [автор-сост. К. Королёв]. – М. : Эксмо ; СПб. : Мидгард, 2005. – 608 с.

7. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / Э. Б. Тайлор ; [пер. с англ. Д. А. Коропчевского ; предисловие и примечания профессора А. И. Першица]. – М. : Политиздат, 1989. – 573 с.
8. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста : структура стиха : [пособие для студентов] / Ю. М. Лотман. – Л. : Просвещение, 1972. – 272 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпін'я : ВТФ "Перун", 2003. – 1440 с.
10. Словник символів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovarik.kiev.ua/symbol>.
11. Карманський П. Ой люлі, смутку : Поезії / Петро Карманський. – Ужгород : Поличка "Карпатського краю". – № 6 (49). – 1996. – 416 с.

Матеріал надійшов до редакції 21.06. 2011 р.

***Прищепен Е. П. Символика воздушной стихии в поэзии "Молодой Музы"
(на основе психоанализа поэтики стихий Г. Башляра).***

Статья посвящена исследованию сущности образов воздушной стихии поэзии, так как понимание эстетической роли этих образов в поэтическом тексте является важным для определения модернистских тенденций в творчестве поэтов "Молодой Музы". На основе психоанализа поэтики стихий Г. Башляра осуществляется интерпретация поэтических образов "Молодой Музы", для которых характерны черты поэтики воздушной стихии.

***Pryschepa O. P. The Symbolism of the Air Element in the "Young Muse" Poetry
(Based upon the G. Bashlyar's Elements Poetry Psychoanalysis).***

The article is dedicated to the research of the air element images essence as their aesthetic role comprehension in the poetic text is important for determining the modernistic tendencies in the "Young Muse" poetry. On the grounds of the psychoanalysis of G. Bashlyar's elements poetry, the author interprets the "Young Muse" poetic characters, distinguished by the characteristic features of the air element poetry.